

Konfederacija pa se mi zdi za Jugoslavijo sploh edina trajna rešitev. V pravni državi bi namesto nje zelo verjetno povsem zadostovala oblika zvezne države, kot jo imamo. Jugoslovanska stvarnost pa je žal takšna, da še napisana pravica v njej nima nobene teže in veljave. Zato bi bilo treba pravice in dolžnosti posameznih državnih enot točno določiti in razmejiti s konfederativno ureditvijo. Potem bi se vedelo, kdo pije in kdo plača. In ko bi bil vsakdo odvisen predvsem sam od sebe in bi vedel, da bo imel toliko, kot bo ustvaril, bi bili vsi, vsak zase, obenem pa tudi vsi v prid vsem, bolj varčni pri trošenju in bolj ustvarjalni pri delu.

Priznam, da bi si še pred nekaj leti ne upal priti na dan s tako jasnimi besedami, pa tudi mogel ne bi, saj bi me na sredi prekinili. Zdaj pa je drugače. Zdaj Zveza komunistov tako Slovenije kot Jugoslavije vztrajno ponavlja, da namerava sestopiti z oblasti. Zakaj ji človek ne bi skušal pri tem pomagati in ji dati kak dober nasvet. Saj ga ni treba res sprejeti; že sam nasvet je za tistega, ki ga daje, nekaj blagodejnega. Priznati je treba, da se je med vsesplošnim in vsestranskim slabšanjem položaja v državi precej hitro (žal, za zdaj le v Sloveniji) spremenilo vsaj to, da človek po dobrega pol stoletja, če vstejemo še vojni čas, lahko spet kaj javno pove, ne da bi k njemu pristopil kak tovariš v lederroku. Moram reči, da je to prva resnična in tehtna družbenopolitična pridobitev vseh povojnih let. Upam, da je tudi prva lastovica, ki bo morda le prinesla pomlad. Drugače pa nam je vsaj zapela. To je pa tudi nekaj. Človek prisluhne in dvigne glavo, pa mu je takoj laže.

Vse, kar sem povedal, je moje osebno mnenje.

Vi pa – kakor veste – lahko je tudi vaše.

Ljubljana, 14. 11. 1988.

Janko
Prunk

Slovinci in suverenost

Za današnji zbor slovenskih kulturnih delavcev sem na željo pripravljalnega odbora napisal referat Slovinci in suverenost, ki zajema zgodovino tega odnosa od prvih omemb termina in prvih prizadevanj za slovensko narodno samoodločbo. Ker je referat precej obsežnejši, kot se spodobi za podajanje na takšnem zboru in ker je bil referentom na razpolago že mesec dni, mi dovolite, da v današnjih petnajstih minutah povem le nekaj dejstev in zaključkov, ki se ponujajo iz referata in ki so mi postali očitni v zadnjem času, ko precej intenzivno pripravljam novo knjigo o razmerju narodnost in politika pri Slovencih.

V današnjem izvajanju se bom omejil na problem Slovencev in njihovih prizadevanj za samoodločbo samo v zadnjih sedemdesetih letih, kar smo Slovenci živeli v okviru jugoslovanske države.

Že sam boj za ustanovitev jugoslovanske države oziroma odločitev

Slovencev za vključitev v jugoslovansko državo, zelo jasno očitno vsaj od majniške deklaracije dalje, bi mogli imenovati slovenska narodna samoodločba. Formalno deklarativno je bila med prvo svetovno vojno in ustanavljanjem jugoslovanske države slovenska narodna samoodločba zaradi taktično političnih razlogov in zaradi romantične nerealistične, voluntaristične predstave v jugoslovanskem narodnem unitarizmu, skrita oziroma vsebovana v slovensko, hrvatsko-srbski oziroma jugoslovanski narodni samoodločbi in suverenosti.

Prava izoblikovana teoretično programska koncepcija v slovenski narodni samoodločbi, oprta na slovensko narodno individualnost, ki ima pravico in možnost za ohranitev in razvoj, se razvija potem pri Slovencih v jugoslovanski državi. Ta njen razvoj in afirmacija se pojavljata v intervalih, ki odražajo kvaliteten razvoj evropske civilizacije, v katero spada slovenski narod in seveda razvoj družbenih gospodarskih in političnih odnosov v jugoslovanski državi ter seveda ne nazadnje razvojno civilizacijsko stopnjo v slovenskem narodu. Vse te determinante pogojujejo ob splošnem načelnem afirmativnem stališču do pravice samoodločbe in suverenosti tudi razvojne modifikacije.

Naj na tem mestu izrečem še enkrat oceno, ki jo zgodovina vse bolj potrjuje, da smo Slovenci z zrušitvijo habsburške srednjeevropske in ustanovitvijo jugoslovanske države prešli iz starega v novi prostor, kot je to že pred petdesetimi leti zapisal tedaj mladi zgodovinar Bogo Grafenauer oziroma, da smo prešli iz enega civilizacijskega kroga v drugega, kakor to formuliram jaz, kar pa pomeni isto. V tem novem jugoslovanskem civilizacijskem krogu se je slovenski narod srečal z bistveno drugačnim gospodarskim, socialnim, političnim in kulturnim življenjem in mentaliteto, kakršne ni bil vajen v vsem svojem preteklem razvoju. Takšnega sekularnega prehoda iz enega civilizacijskega kroga v drugega ni doživel v tem času noben evropski narod. Zato ni čudno, če so se pri slovenskem narodu v novi državi pojavili simptomi zgubljenosti, brezorientiranosti in nelagodnosti in so hitro kopnele idealistične predstave o jugoslovanski državi med prvo svetovno vojno.

Naj bo tu povedano, da je na nelagodno razpoloženje slovenskega naroda ob koncu 1. sv. vojne zlasti vplivala nesrečna razkosanost naroda in ozemlja, ki se je po koroškem plebiscitu in rapalski mirovni pogodbi zdela dokončna.

Pri tem sedemdesetletnem razvoju slovenskega naroda v jugoslovanski državi je bila slovenska kultura tista, ki je najbolj budno in občutljivo merila narodov utrip in vedno prva in najbolj jasno izražala slovenske narodne potrebe oziroma se potegovala za njegove legitimne narodne pravice, med njimi seveda za pravico do suverenosti, avtonomnosti in samoodločbe. Slovenska kultura se je ves čas aktivno pečala tudi s političnimi vprašanji. To ni nič čudnega, kajti v malem narodu, kot je slovenski, je politika tako tesno prepletena z eksistencialnimi vprašanji narodove biti in kulture, da je naravno, da se kulturni delavci, kot tudi vsi drugi družbeni sloji, popolnoma drugače kot pri velikih narodih, neprenehoma sprašujejo, kako je z narodom, njegovo eksistenco in njegovim razvojem.

V teh sedemdesetih letih slovenskega razvoja bi mogli omeniti štiri velike kulturne oziroma narodnopolitične pobude slovenskih kulturnih delavcev, ki so sprožile temeljito narodnopolitično koncepcijsko snovanje in delovanje slovenske politike in sploh vse slovenske javnosti. Tu imam

v mislih najprej dve avtonomistični izjavi slovenskih kulturnih delavcev iz nov. 1918 in iz januarja 1921; kot drugo, izjavo sodelavcev Ljubljanskega zvana iz leta 1932 in Vidmarjevo knjižico Kulturni problemi slovenstva, tretjič akcijo in vlogo slovenskih kulturnih delavcev ob ustanovitvi OF in ob izoblikovanju njenega programa ter ves čas NOB in spontano široko idejno pluralistično in konceptijsko poglobljeno in v formulacijah jasno in radikalno akcijo slovenskih kulturnih delavcev od leta 1985 dalje, ki jo moremo slediti od odločnega jasnega afirmativnega intervjuva Josipa Vidmarja o pravicah slovenskega naroda in njegovega jezika, pa protestov slovenskih pisateljev, pedagogov in znanstvenikov ob skupnih jedrih, do člankov in knjig M. Kmecla in C. Zlobca ter narodnoafirmativnih prizadevanj Revije 2000 in zlasti Nove revije in njenih prispevkov za slovenski narodni program ter vseh kulturnih manifestacij posameznikov in skupin, ki so temu sledile do danes.

Mislím, da je današnji zbor slovenskih kulturnih delavcev zelo primerna prilika, da čimbolj na kratko označimo te štiri pobude, procese, ki so jih sprožile in njihove narodnopolitične učinke v slovenskem narodu.

Prva pobuda slovenskih kulturnih delavcev z avtonomistično izjavo nov. 1918 je bila podana v času, ko je nastajala jugoslovanska država, ko se je odpiralo vprašanje konkretne državne oblike, načina sožitja narodov in sploh vprašanje njihove nadaljnje narodne individualnosti. V evforičnem političnem razpoloženju ob zrušitvi tisočletne monarhije, ko so v politiki poudarjali narodni in državni jugoslovanski unitarizem, so slovenski kulturni delavci na dveh sejah Kulturnega odseka slovenskega Narodnega sveta 16. in 18. nov. 1918 intenzivno razpravljali o vprašanjih slovenskega naroda, njegove individualnosti, perspektive in avtonomije. Kljub nekaterim drugačnim stališčem je med večino prevladovala skrb za prihodnji položaj slovenskih narodnih interesov in bojazen, da utegne teža centralizma, majorizacije in pravoslavja ogroziti slovensko narodno samobitnost. Menili so, »da je potrebno dati v novi državi Slovincem največja poročstva za ohranitev slovenske samobitnosti in kulturne avtonomije.« Zaradi pritiska unitaristične slovenske liberalne stranke njeni pripadniki niso hoteli podpisati skupne izjave.

Takšno skupno izjavo pa so slovenski kulturni delavci podpisali januarja 1921, ko je bilo aktualno vprašanje glede sprejetja prve jugoslovanske ustave. Avtonomistično izjavo je iniciral krog sodelavcev Naših zapiskov bivših socialistov – masarykovcev, Lončar, Prepeluh, Erjavec, ki pa je zapustil socialistično stranko zaradi njenega narodnega unitarizma. Pod izjavo so se podpisali kulturni delavci katoliške in liberalne idejne usmeritve. Izjava se je v imenu »medsebojne bratske sloge jugoslovanskih narodov zavzela za takšen tip ustave, ki daje državi potrebno moč na zunaj, a obenem možnost za razvoj imanentnim silam posameznih gospodarsko kulturnih edinic na znotraj. Glede na to so slovenski kulturni delavci zahtevali avtonomijo slovenskega že tako dovolj razkosanega ozemlja. Liberalna stranka je izjavo zavrnila, večina drugih strank in političnih skupin na Slovenskem pa je izjavo podpirala, jo jemala kot temelj vsem svojim narodnopolitičnim izjavam in prizadevanjem v vsem naslednjem desetletju. Tako imamo že leta 1923 zlasti pri dveh pomembnih političnih silah tedanje slovenske družbe, pri SLS in pri KP (pomembna v perspektivi), jasno izražene zahteve po slovenski narodni samoodločbi in vseh narodnih vprašanjih in o preoblikovanju jugoslovanske države v federacijo suverenih narodov.

V času unitaristične centralistične šestojanuarske diktature so bili slovenski kulturni delavci tisti, ki so se prvi in najbolj jasno zavzeli za pravico slovenskega naroda do nadaljnje narodne eksistence, opozorili na narodno bistvo, na njegovo dolgotrajnost itd. To je storil tedaj Josip Vidmar s svojo knjižico *Kulturni problemi slovenstva* in poleg njega še krog njegovih prijateljev, sodelavcev Ljubljanskega zvona, ki so obsodili unitaristično in centralistično politiko slovenske liberalne buržoazije. Povzročili so krizo Ljubljanskega zvona, odhod cele skupine narodno demokratičnih kulturnih delavcev iz Ljubljanskega Zvona in ustanovitev Sodobnosti. S tem je slovenska liberalna stranka izgubila izredno pomembno družbeno skupino in njena politična vloga je močno upadla. Akcija J. Vidmarja in njegovega kroga je povzročila verižno reakcijo pri vseh slovenskih političnih subjektih, da so se kar po vrsti izrekli za pravico slovenskega naroda do suverenosti in samoodločbe; naštejmo le nekatere: narodno demokratična skupina okoli časopisa *Slovenija* (L. Ude), Krščanski socialisti in najpomembnejša Slovenska ljudska stranka. Slednja, tedaj v opoziciji, sprejme konec leta 1932 Slovensko deklaracijo, bolj znano kot punktacije, v katerih zahteva na načelu samoodločbe nov dogovor jugoslovanskih narodov o medsebojnem sožitju, ustvaritev samoupravnih slovenske federalne enote, v kateri bo slovenski narod sam odločal o vseh narodnih vprašanjih od kulturnih, političnih in finančnih in bo takšna enota lahko postala privlačna sila za tiste dele slovenskega naroda, ki živijo v sosednjih državah. Tudi KP v Sloveniji se je odzvala na Vidmarjevo knjižico, najprej s precej arogantno in marksistično šablonsko, polemično razpravo Toneta Brodarja (Kardelja). V konkretnih političnih programih in propagandi pa je KP afirmativno poudarjala slovensko narodno individualnost, pomen narodnega za delavca in za revolucijo. Leta 1934 imamo celo dva zelo pomembna komunistična dokumenta o narodnem vprašanju: Program slovenskih narodnih revolucionarjev in izjavo treh partij o tem, ki govorita o samostojni združenji Sloveniji mimo vseh imperialističnih meja v socialistični sovjetski Evropi.

Pobuda kulturnih delavcev iz l. 1932 je imela svoj učinek še vse v obdobju ljudske fronte, kjer se zlasti ljudskofrontne politične skupine: KPS, krščanski socialisti, pa demokratični sokoli po letu 1938 in seveda kulturni delavci zlasti iz kroga Sodobnosti pa tudi iz Slovenske zemlje in Slovenije zavzemajo za slovensko narodno samoodločbo v okviru resnične federacije jugoslovanskih narodov in poudarjajo slovensko naravno pravico do narodne suverenosti.

Med okupacijo in ob raznarodovalnih okupatorskih projektih so bili zopet kulturni delavci tisti, ki so skupaj s KPS in nekaterimi drugimi slovenskimi demokratičnimi političnimi skupinami organizirali Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Kulturni delavci so z razglasitvijo kulturnega molka pod okupatorjem podali dokaz neverjetnega poguma in politične narodne daljnovidnosti, in to kulturni delavci vseh treh idejnopoličnih usmeritev. Slovenski kulturni delavci so odločilno prispevali pri formuliranju najpomembnejših narodnopolitičnih programov OF od prvih Gesel našega osvobodilnega boja že junija 1941 do Temeljnih točk OF v jeseni 1941. KPS je dobro vedela za pomen slovenske kulture in kulturnih delavcev v osvobodilnem boju in je na vse načine afirmirala njihov položaj; enega izmed njih (J. Vidmarja) je izbrala celo za predsednika OF, drugega, Kocbeka, je leta 1942 predlagala za prvega slovenskega podpredsednika AVNOJ. Rečeno na kratko: partija je s kulturnimi delavci koketirala in

obljubljala skrb za razcvet slovenske kulture v osvobojeni domovini. Kulturni delavci pa so bili tisti, ki so v OF vnašali in poskušali ohranjati politično demokratično širino, idejni pluralizem in avtonomnost kulturnega ter znanstvenega ustvarjanja. O žalostnem, škodljivem zoževanju takšnih prizadevanj po dolomitski izjavi in uveljavitvi leninistične koncepcije revolucije in socialistične graditve tu ne morem govoriti. Je pa to seveda tema, ki čaka na temeljito znanstveno proučitev; čim prej, tem bolje.

Naj omenim, da so o tem dali svoje ocene skoraj vsi zgodovinski voditelji OF. V naši politični javnosti in šolskih učbenikih so poznane in popularizirane zlasti ocene voditeljev KPS: Kardelja in Kidriča, manj ali nič E. Kocbeka in npr. J. Rusa – zlasti njegova pismena izjava v zadnjem letu pred smrtjo o politiki OF.

Naj tu omenim večini vas neznano dejstvo, da je E. Kocbek leta 1946 v izčrpnem referatu pred CK ZKS protestiral zoper partijsko odmikanje od linije OF zoper njeno politično in idejno monopoliziranje in zoper politične in pravne anomalije tudi zoper eksekucijo domobrancev! Pa so mu potem vsa poznejša desetletja brezskrupolozno očitali, da je o vsem molčal, dokler je bil pri oblasti.

Zelim pa tu povedati, da sta imela slovenska OF in njena akcija veliko pozitivnih trajnih pridobitev za slovenski narod. Kdor postavlja pod vprašaj oblike in metode socializma in podobno, naj prizna *vsaj dejstvo: združitev skoraj vsega slovenskega narodnega ozemlja, torej skorajšnja realizacija slovenskega narodnega ideala Zedinjene Slovenije in preureditev Jugoslavije v federacijo*. To dejstvo je v novi jugoslovanski državi slovenskemu narodu dajalo večjo težo, kot jo je imel v prvi Jugoslaviji. Seveda pa narodno vprašanje in popolna zadovoljitev slovenske narodne samoodločbe in suverenosti tudi v federativni Jugoslaviji ni dokončno in zadovoljivo rešeno.

Vodilna idejno-politična sila v jugoslovanski družbi, KP ZK, ki je imela dolga leta monopol nad vodstvom narodne politike, je v svojem ontološkem političnem bistvu – prizadevanju za osvoboditev delavskega razreda in zgraditev socialističnih odnosov – instrumentalizirala pogled na narodno vprašanje funkcionalistično v prid dosega primarnega cilja. Tako so se pogledi in akcenti na bistvo naroda, na njegovo suverenost in samoodločbo, na vrstni red v spletu razredno nacionalno, med našo socialistično graditvijo spreminjali in pomikali. To je najlepše razvidno v pogledih vodilnih ljudi jugoslovanske revolucije in socialistične graditve. Skoraj poldrugeto desetletje po osvoboditvi je vladalo fetišistično prepričanje, da je nacionalno vprašanje v Jugoslaviji dokončno rešeno na najboljši možni način z avnojevskim dogovorom. Nikoli ni nihče natančno, konkretno, operativno za vsakdanjo politično gospodarsko in socialno rabo elaboriral avnojevske sintagme. Vodstvo in aktivisti KP ZK so se zadovoljevali z občasnimi Titovimi in Kardeljevimi izjavami, ki so bile pogojene s trenutnim političnim položajem, kot pravi najboljši poznavalec jugoslovanskega povojnega razvoja Dušan Bilandžić. Oba voditelja jugoslovanske revolucije, Tito in Kardelj, oba, ki sta se nedvomno poglobljala v problematiko nacionalnega vprašanja, sta v glavnem bila za resnično afirmacijo narodov, njihove suverenosti in pravice do samoodločbe v obliki jugoslovanske federacije. Toda pri tem sta čvrsto vztrajala, da mora pri tem imeti vodilno vlogo komunistična (leninistična) partija v socialističnem trendu. Seveda se danes že lahko postavlja vprašanje, koliko je zadnji Kardeljev spis, *Smeri razvoja*, še zvest leninističnemu duhu.

Kaže, da sta oba jugoslovanska zgodovinska voditelja v začetku sedemdesetih let vendarle spoznala zagate socialistične graditve, napredovanja in kompliciranje mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji. Zato sta se odločila za izdelavo ustave iz leta 1974, ki jasno afirmira načelo suverenosti jugoslovanskih narodov in republik in ima zgrajene tudi instrumente za takšno afirmacijo. Seveda pa se pred zgodovino in pred nas postavlja vprašanje, kako da sta kompletan ekonomski in družbeni sistem ter mednacionalne odnose postavila na temelj nekega utopema – svobodno združenega dela, ki potrebuje za svoje življenje, za svoj razmah še vedno pomoč in vodstvo subjektivnih političnih sil – to je Zveze komunistov. Sta imela kakšno drugo možnost? Sta že takrat lahko videla nekatere dileme, ki jih vidimo danes?

Te dileme so postale v jugoslovanski in slovenski družbi pereče zlasti sredi osemdesetih let in nanje so začeli iskati odgovore slovenski kulturni delavci; to se izraža v četrti njihovi pobudi, ki sem jo omenjal in ki je povzročila idejno konceptualno in politično aktivizacijo ter premik slovenske politike. Kolikšen je bil medsebojni vpliv in kolikšni so bili resnični bistveni konceptualni premiki, pa morejo odgovoriti druge družbene vede, ki se ukvarjajo s sinhronim dogajanjem: politologija, pravo, ekonomija, sociologija in socialna antropologija. Zato predajam štafeto njim.

Vprašanja nadaljnjega družbenega razvoja

Vladimir
Kavčič

Slovenska družba se je znašla na razvojni točki, ko mora oceniti doseženo stanje in se zavestno opredeliti, katerim razvojnim trendom bo sledila v prihodnje. Sedanjost se torej kaže kot razpotje razvojnih poti. Takšen položaj je v evropskih razmerjih nekaj izjemnega in celo anahronističnega, je posledica specifičnega družbenega razvoja Slovenije in Jugoslavije po drugi svetovni vojni, pogojen je s posebnostmi narodnoosvobodilnega boja, iz katerega je Jugoslavija izšla kot trdno organizirana skupnost z (realno) socialistično usmeritvijo. Omenjena zgodovinska dejstva imajo globljo utemeljitev v razvojnem stanju jugoslovanske družbe v času med obema vojnoma, družbena revolucija in narodnoosvobodilni boj sta bila obrambne narave, a tudi odgovor na tedanja družbena razmerja. Vprašanje razvoja Jugoslavije kot celote je posebno vprašanje, ki mu je treba posvetiti vso pozornost, razvojna vprašanja Slovenije so njegov del, vendar relativno samostojen del. Vrsto vprašanj si moramo zastaviti, da bi poiskali skupen odgovor, razjasniti si jih moramo sami pri sebi.

Slovenija ni bila v svoji zgodovini nikoli na tako visoki razvojni stopnji, kakor je zdaj. Svoj napredek si je zagotavljala v skupni jugoslovanski državi. Ob tem so se večkrat v bolj ali manj artikulirani obliki pojavljala tudi vprašanja njene lastne državnosti. Prehod narodov v nacijo, ki se konstituira v državo, se je pri večini evropskih narodov zgodil že v prejšnjih stoletjih. »Nezgodovinski« narodi so bili obsojeni, da izginejo z zgodovinske scene ali pa se, kot Slovenci, na njej pojavljajo z zakasnitvijo.

Ob razpadu Avstro-ogrske monarhije se je država Slovencev, Hrvatov